

УДК 347.61

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.42>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЯК ПІДПРИЄМЦЯ В УКРАЇНІ

Михальнюк О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права ННІ права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0001-7685-131X*

Михальнюк О.В. Правовий статус фізичної особи як підприємця в Україні

У статті розглядаються нові теоретичні та практичні підходи до розуміння поняття та правового статусу фізичної особи як підприємця в цивільному законодавстві України.

Значну увагу приділено питанням реєстрації ФОП онлайн в автоматичному режимі. Чинний ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачає нові сучасні можливості для державної реєстрації ФОП – в режимі реального часу без участі державного реєстратора, що мінімізує строки її проведення.

На підставі аналізу статті 25-1 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» зроблено висновок про те, що на сьогодні державна реєстрація ФОП може проводитися в режимі реального часу без участі державного реєстратора з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг Програмним забезпеченням Єдиного державного реєстру. В першу чергу встановлюється відсутність у Єдиному державному реєстрі відомостей про таку фізичну особу – підприємця. За відсутності таких відомостей програмне забезпечення Єдиного державного реєстру забезпечує проведення державної реєстрації. Для проведення державної реєстрації фізична особа використовує засоби електронної ідентифікації з високим рівнем довіри.

Обстоюється позиція, що фізична особа, яка реалізувала своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки – підприємця. При цьому правовий статус ФОП сам по собі не впливає на будь-які правомочності фізичної особи, зумовлені її цивільною право- і дієздатністю, та не обмежує їх.

Доведено, що з моменту державної реєстрації ФОП фізична особа фактично перебуває у

двох правових статусах – як фізична особа та як ФОП. При цьому наявність статусу підприємця не свідчить про те, що така особа виступає як підприємець у всіх правовідносинах або ж що всі подальші правовідносини за участю цієї особи мають ознаки підприємницьких, адже фізична особа продовжує діяти як учасник цивільних відносин, зокрема, укладаючи правочини для забезпечення власних (особистих) потреб.

Ключові слова: фізична особа, юридична особа, фізична особа –підприємець, підприємництво, індивідуальний підприємець, здійснення підприємницької діяльності.

Mykhalniuk O.V. The legal status of an individual as an entrepreneur in Ukraine

The article examines new theoretical and practical approaches to understanding the concept and legal status of an individual as an entrepreneur in Ukraine's civil law. Significant attention is paid to the issues of online registration of individual entrepreneurs (IE) in automatic mode. The current Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs, and Public Formations» provides new modern possibilities for real-time state registration of IE without the involvement of a state registrar, minimizing the time required for the process.

Based on the analysis of Article 25-1 of the Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs, and Public Formations,» it is concluded that today the state registration of IE can be carried out in real time without the participation of a state registrar using the Unified State Web Portal of Electronic Services and the software of the Unified State Register. First, it is verified that there is no information about the individual entrepreneur in the Unified State Register. If such information is absent, the software of the Unified State Register ensures the state registration. For state registration, the individual uses electronic identification tools with a high level of trust.

It is argued that an individual who has exercised their constitutional right to engage in entrepreneurial activity, after undergoing the

appropriate registration and other procedures provided by law, does not lose or change their status as an individual, which they acquired from birth. Instead, they acquire a new characteristic – that of an entrepreneur. The legal status of an individual entrepreneur (IE) itself does not affect any legal capacity of the individual, which is determined by their civil legal capacity, nor does it limit it.

It is proven that from the moment of state registration as an IE, the individual effectively holds two legal statuses: as an individual and as an IE. The presence of entrepreneurial status does not imply that the individual acts as an entrepreneur in all legal relations or that all subsequent legal relations involving this person are entrepreneurial in nature, as the individual continues to act as a participant in civil relations, for example, entering into transactions to meet their personal needs.

Key words: individual, legal entity, individual entrepreneur, entrepreneurship, sole proprietor, business activity.

Постановка проблеми. Кожна фізична особа має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (стаття 42 Конституції України). Це право також закріплено й у статті 50 ЦК України, у якій передбачено, що право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Однак при цьому в цивільному законодавстві України немає визначення фізичної особи-підприємця як суб'єкта цивільного права, а лише визначено його права, обов'язки та відповідальність. Така саме ситуація склалася й у ГК України.

В науці цивільного права найбільш часто використовується розподіл суб'єктів права на фізичних осіб і юридичних осіб [1, с. 81]. Громадяни (фізичні особи) є природними суб'єктами права, вони виникли й існують незалежно від належності до певних форм політичних товариств. На противагу цій категорії суб'єктів виступають юридичні особи (організації), які є штучними суб'єктами й можуть існувати тільки там, де існує право. Це підтверджується також і моментом виникнення цих двох категорій суб'єктів і моментом припинення їхньої правоздатності. Фізична особа – підприємець не відноситься до жодної з вказаних категорій суб'єктів, що викликає ряд труднощів як теоретичного так і практичного характеру, та з нашої точки зору потребує нагального вирішення.

Мета дослідження. Метою даної статті є науковий аналіз загальних положень законодавства України з метою визначення поняття та правового статусу фізичної особи - підприємця як суб'єкта цивільного права.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичну основу нашого дослідження становлять

наукові праці таких науковців, як В.І. Борисова, О.В. Дзера, В.І. Жилінкова, О.Ю. Заїка, І.В. Спасько-Фатєєва, Р.А. Майданик, О.В. Михальнюк, Н.С. Кузнєцова, Є.О. Харитонов, З.В. Ромовська, Р.О. Халфіна та інші.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом. Ст. 42 ГК України передбачено, що підприємницькою є самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Фізичні особи вправі здійснювати підприємницьку діяльність як із створенням, так і без створення юридичної особи. Фізична особа, яка на законних підставах займається підприємництвом без створення юридичної особи, набуває статусу фізичної особи – підприємця. Для позначення її правового статусу вживаються також терміни «підприємець», «приватний підприємець», «індивідуальний підприємець» [3, с. 256; 4, с. 312].

Для того, щоб фізична особа могла займатися підприємництвом, вона повинна мати права та дієздатність в повному обсязі, що пов'язано із необхідністю вчинення юридичних дій та можливістю нести цивільно-правову відповідальність у передбачених законом чи договором випадках.

Цивільна правоздатність, на базі якої виникає підприємницька правоздатність, ч. 2 ст. 24 Конституції України визнається за всіма людьми незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Як впливає із ст. 50 ЦК України дієздатність фізичної особи як підприємця пов'язана з двома умовами: а) набуття (надання) повної цивільної дієздатності фізичною особою, що бажає займатися підприємництвом; б) державна реєстрація фізичної особи як підприємця [2, с. 388].

Згідно із ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Фізична особа може набути повної цивільної дієздатності і до досягнення вказаного віку у разі реєстрації шлюбу: повна цивільна дієздатність виникає автоматично з моменту його реєстрації. Ст. 35 ЦК України передбачено також можливість надання повної цивільної дієздатності фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини. У цьому випадку необхідним є рішення органу опіки і піклування або суду. Крім того, фізична особа, яка досягла 16 років, може бути зареєстрована як підприє-

мець за письмовою згодою на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування і набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації як підприємця. Саме з моменту набуття (надання) повної цивільної дієздатності фізичні особи реалізують надане їм конституційне право на зайняття підприємницькою діяльністю, яке здійснюють самостійно.

Ще однією обов'язковою умовою зайняття підприємництвом фізичною особою є державна реєстрація, що прямо передбачено ч. 2 ст. 50 ЦК України. Державна реєстрація фізичної особи – підприємця – це засвідчення факту набуття фізичної особи статусу підприємця або припинення нею такого статусу. Здійснення підприємницької діяльності без реєстрації тягне адміністративну відповідальність за ст. 164 КпАП України.

Порядок проведення державної реєстрації передбачений ст. 58 ГК України та ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань».

Державна реєстрація здійснюється державним реєстратором у виконавчих органах сільських, селищних та міських рад, Київській та Севастопольській міських, районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністраціях або нотаріусом на підставі документів, поданих в паперовій або електронній формі. Державна реєстрація фізичних осіб – підприємців на підставі документів, поданих в електронній формі, проводиться незалежно від їх місця знаходження.

Реєстрація здійснюється за спрощеною процедурою на підставі заяви фізичної особи про державну реєстрацію та без сплати адміністративного збору. У заяві може зазначатися прохання про реєстрацію такої особи платником податку на додану вартість та/або обрання спрощеної системи оподаткування або інформація про набуття особою статусу електронного резидента (е-резидента). Для неповнолітньої особи, яка досягла 16-ти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, до заяви додається нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування.

Державна реєстрація може також проводитися в автоматичному режимі без участі державного реєстратора з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг. Для проведення державної реєстрації фізична особа використовує засоби електронної ідентифікації з високим рівнем довіри. Під час проведення державної реєстрації відповідно до статті 25-1 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» в режимі реального часу програмним

забезпеченням Єдиного державного реєстру встановлюється відсутність у Єдиному державному реєстрі відомостей про таку фізичну особу – підприємця. За відсутності таких відомостей програмне забезпечення Єдиного державного реєстру забезпечує проведення державної реєстрації. У разі наявності відповідних відомостей у Єдиному державному реєстрі фізична особа інформується про це.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, здійснюється протягом 24 годин після їх надходження та проведення реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів. За результатами державної реєстрації здійснюється формування та оприлюднення на порталі електронних сервісів або з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації. За бажанням заявника може бути надано виписку з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (далі – Єдиний державний реєстр) у паперовій формі за результатами проведеної реєстраційної дії (у разі подання заяви про державну реєстрацію у паперовій формі). Виписка з Єдиного державного реєстру у паперовій формі надається з проставленням підпису та печатки державного реєстратора.

Відповідно до ст.ст. 10 та 11 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» відомості про фізичну особу – підприємця включаються до Єдиного державного реєстру і є відкритими і загальнодоступними, за винятком реєстраційних номерів облікових карток платників податків та паспортних даних. Відомості, що містяться в Єдиному державному реєстрі, використовуються для ідентифікації фізичної особи – підприємця, у тому числі під час провадження господарської діяльності та відкриття рахунків у банках та інших фінансових установах. Документи та відомості, внесені до Єдиного державного реєстру, вважаються достовірними і можуть бути використані у спорі з третьою особою.

У державній реєстрації може бути відмовлено лише у випадках некомплектності документів, поданих державному реєстратору, неповноти відомостей, що вказані у заяві про реєстрацію, або встановлення під час проведення реєстраційних дій інших підстав для відмови у проведенні державної реєстрації, передбачених ч. 2 ст. 28 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Рішення про відмову у державній реєстрації фізичної особи як підприємця, інші дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації можуть бути

оскаржені до Міністерства юстиції України, його територіальних органів або до суду.

Фізична особа - підприємець позбавляється статусу підприємця з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності цією фізичною особою.

Відтак фізична особа-підприємець (ФОП) – це юридичний статус фізичної особи, який засвідчує право цієї особи на заняття самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Такий висновок Велика Палата Верховного Суду зробила в постановках від 13 березня 2018 року у справі № 306/2004/15-ц (провадження № 14-39цс18), від 15 травня 2019 року у справі № 904/10132/17 (провадження № 12-43гс19), від 02 жовтня 2019 року у справі № 263/2359/19 (провадження № 14-467цс19), від 25 лютого 2020 року у справі № 916/385/19 (провадження № 12-167гс19) та інших.

Фізична особа, яка реалізувала своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки - підприємця. При цьому правовий статус ФОП сам по собі не впливає на будь-які правомочності фізичної особи, зумовлені її цивільною право- і дієздатністю, та не обмежує їх.

Таким чином, з моменту державної реєстрації ФОП фізична особа фактично перебуває у двох правових статусах – як фізична особа та як ФОП. При цьому наявність статусу підприємця не свідчить про те, що така особа виступає як підприємець у всіх правовідносинах або ж що всі подальші правовідносини за участю цієї особи мають ознаки підприємницьких, адже фізична особа продовжує діяти як учасник цивільних відносин, зокрема, укладаючи правочини для забезпечення власних потреб, придбаваючи нерухоме та рухоме майно тощо (див. висновки Великої Палати Верховного Суду, сформульовані, зокрема, у постановках від 14 березня 2018 року у справі № 2-7615/10 (провадження № 14-17цс18), від 05 червня 2018 року у справі № 522/7909/16-ц (провадження № 14-150цс18) та ін) [5].

Підхід Великої Палати Верховного Суду щодо співвідношення понять фізичної особи та ФОП і їх правового статусу є усталеним, що підтверджено, зокрема, у постановках від 20 вересня 2018 року у справі № 751/3840/15-ц (провадження № 14-280цс18); від 24 квітня 2018 року у справі № 303/5186/15-ц (провадження № 14-86цс18); від 15 травня 2019 року у справі № 904/10132/17 (провадження № 12-

43гс19); від 21 вересня 2019 року у справі № 922/4239/16 (провадження № 12-102гс19); від 03 липня 2019 року у справі № 916/1261/18 (провадження № 12-37гс19); від 09 жовтня 2019 року у справі № 209/1721/14-ц (провадження № 14-418цс19).

До прикладу, у справі № 756/42/20 від 17.01.2024 р. Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду було встановлено, що «між ФОП ОСОБА_2 (постачальник) та ОСОБА_1 (замовник) укладено договір поставки товару та виконання робіт від 13 березня 2018 року № 1303/18.

Відповідно до умов пунктів 1.1, 1.2 договору постачальник зобов'язується: виготовити та поставити у власність замовника вироби, далі – товар, виконати роботи по монтажу товару на об'єкті замовника, замовник у порядку та на умовах, визначених цим договором, зобов'язується прийняти і оплатити товар та належним чином виконані роботи.

Згідно з актом приймання-передачі коштів по договору № 1303/18 поставки товару та виконання робіт від 13 березня 2018 року Замовник передав, а ФОП прийняв грошові кошти у розмірі 526 933,00 грн, що становить 70 % від вартості виготовлення та поставки товару та 100 % від вартості робіт.

15 травня 2018 року Замовник направив поштою ФОП (Постачальнику) вимогу, у якій вказав, що 09 травня 2018 року постачальником було доставлено товар за адресою його установи та розпочаті монтажні роботи. 11 травня 2018 року при огляді товару були виявлені його невідповідності умовам договору, прийняття товару було призупинено. 18 червня 2019 року при обстеженні товару замовником виявлено розрив товару по шву, про що Замовником в присутності технічного директора ТОВ «Зоопарк «12 місяців» та завідувача господарством ТОВ «Зоопарк «12 місяців» складено акт № 1 обстеження та виявлення недоліків товару до договору № 1303/18.

Після усунення виявлених 11 травня 2018 року дефектів товар не відповідає умовам пунктів 1.5, 4.4 договору в частині придатності для належного і безпечного застосування за цільовим призначенням, тому, на думку Позивача, відповідач зобов'язаний повернути йому грошові кошти, сплачені за товар, у розмірі 526 933,00 грн на підставі пункту 10 угоди та пункту 1 частини другої статті 678 ЦК України.

У зв'язку з наведеними порушеннями Замовник звернувся до Оболонського районного суду м. Києва з позовом та просив стягнути з ФОП на його користь:

526 933,00 грн, сплачених за товар,
225 000,00 грн неустойки згідно з умовами договору,

50 000,00 грн компенсації моральної шкоди.

Велика Палата Верховного Суду неодноразово зазначала, що наявність статусу підприємця не свідчить про те, що з моменту державної реєстрації фізичної особи-підприємця така особа виступає як підприємець у всіх правовідносинах (див. висновки, сформульовані у постановках від 14 березня 2018 року у справі № 2-7615/10, від 5 червня 2018 року у справі № 522/7909/16-ц, від 20 червня 2018 року у справі № 216/181/16-ц, від 15 травня 2019 року у справі № 331/5054/15-ц). Так само фізична особа, вчиняючи правочин від власного імені, може діяти з метою здійснення господарської (зокрема підприємницької) за змістом діяльності. Тому для визначення юрисдикції суду слід брати до уваги те, чи були пов'язані придбання позивачем атракціону та його експлуатація з господарською, зокрема підприємницькою, діяльністю.

Встановивши, що сторони спору уклали договір, який за назвою є договором поставки, суди не дослідили питання про те, у суді якої юрисдикції слід вирішувати спір замовника з поставальником, враховуючи, зокрема, зміст цього договору, місце встановлення атракціону та характер його експлуатації. Також суди встановили, що відповідач змонтував атракціон за місцем, яке сторони визначили у договорі поставки як «об'єкт замовника» (АДРЕСА_2); проте суди не звернули увагу на те, що адреса цього місця не співпадає з адресою місцезнаходження позивача (не є його особистою адресою).

У зв'язку з наведеним судові рішення судів попередніх інстанцій підлягають скасуванню з переданням справи на новий розгляд до суду першої інстанції для встановлення і оцінки зазначених обставин в контексті визначення того, до якого виду юрисдикції (загальної чи господарської) належить розгляд зазначеного спору» [6].

До того ж, варто зазначити, що на сьогоднішній день з ст. 50 ЦК України також передбачено, що у разі, якщо договори були укладені до моменту державної реєстрації, але в процесі здійснення фізичною особою підприємницької діяльності, підстав для визнання їх недійсними з цієї підстави в судовому порядку немає. Їх можна визнати недійсними на інших правових підставах за ст. 203 ЦК України.

Висновки. Здійснене дослідження права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності в цивільному праві України є підставою для формулювання наступних загальних висновків:

1. На сучасному етапі в Україні варто констатувати значні зміни у підходах щодо розуміння правового статусу фізичної особи, що здійснює конституційне право на підприємництво, в

тому числі за рахунок розширення сфери реєстрації ФОП онлайн в автоматичному режимі та мінімізації строків її проведення. Чинний ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» передбачає нові сучасні можливості для державної реєстрації ФОП – в режимі реального часу без участі державного реєстратора з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг.

2. Як впливає із ст. 50 ЦК України дієздатність фізичної особи як підприємця пов'язана з двома умовами: а) набуття (надання) повної цивільної дієздатності фізичною особою, що бажає займатися підприємництвом; б) державна реєстрація фізичної особи як підприємця.

3. На сьогодні державна реєстрація ФОП може проводитися в режимі реального часу без участі державного реєстратора з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг відповідно до статті 25-1 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Програмним забезпеченням Єдиного державного реєстру встановлюється відсутність у Єдиному державному реєстрі відомостей про таку фізичну особу – підприємця. За відсутності таких відомостей програмне забезпечення Єдиного державного реєстру забезпечує проведення державної реєстрації. Для проведення державної реєстрації фізична особа використовує засоби електронної ідентифікації з високим рівнем довіри.

4. Фізична особа, яка реалізувала своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки – підприємця. При цьому правовий статус ФОП сам по собі не впливає на будь-які правомочності фізичної особи, зумовлені її цивільною право- і дієздатністю, та не обмежує їх.

5. З моменту державної реєстрації ФОП фізична особа фактично перебуває у двох правових статусах – як фізична особа та як ФОП. При цьому наявність статусу підприємця не свідчить про те, що така особа виступає як підприємець у всіх правовідносинах або ж що всі подальші правовідносини за участю цієї особи мають ознаки підприємницьких, адже фізична особа продовжує діяти як учасник цивільних відносин, зокрема, укладаючи правочини для забезпечення власних (особистих) потреб.

6. Подальші дослідження в галузі правового регулювання участі фізичної особи у правовідносинах як підприємця мають бути спрямовані на теоретичне обґрунтування розмежування

особистого майна фізичної особи та майна ФОП, що використовується у підприємницькій діяльності, питання управління майном ФОП, а також особливостей цивільно-правової відповідальності та припинення підприємницької діяльності, в тому числі і шляхом банкрутства ФОП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воротинцева І.В. Щодо визначення поняття ФОП як суб'єкта цивільного права. *Юридичний вісник*. 2020. № 1, с. 80–84.
2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред.: О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: «Юрінком Інтер», Т. 1. 5-те вид., перероб. і доп. 2013. 832 с.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. К.: «Істина», 2004. 928 с.
4. Цивільне право України: Загальна частина. *Підручник*. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. К.: «Юрінком Інтер», 2017. 976 с.
5. ВС КГС, справа № 916/403/21 від 28.07.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98645614>.
6. ВС КГС, справа № 756/42/20 від 17.01.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043429>.